

BOGUSŁAWA LACHOWSKA

MODEL KOŁOWY
SYSTEMU MAŁŻEŃSKIEGO I RODZINNEGO
W OPRACOWANIU D. H. OLSONA I WSPÓŁPRACOWNIKÓW
ORAZ NARZĘDZIA JEGO POMIARU

RODZINA JAKO SYSTEM SPOŁECZNY
– WPROWADZENIE TEORETYCZNE

Najbardziej rozpowszechnionym podejściem teoretycznym w aktualnie prowadzonych badaniach rodziny jest teoria systemów¹ Zgodnie z tym podejściem, w centrum zainteresowania badaczy znajduje się rodzina ujmowana jako system relacji między jej poszczególnymi członkami, którzy wzajemnie na siebie oddziałują, modyfikując swoje zachowanie² Rodzina jako całość podlega przemianom, które stanowią odpowiedź systemu na zmiany we właściwościach jej poszczególnych członków (np. dorastanie, starzenie się, podjęcie pracy zawodowej), na zmiany w warunkach życia rodziny i na oddziaływanie szerszego kontekstu społecznego (np. wpływ kultury masowej) oraz na inne wydarzenia o charakterze normatywnym (np. urodzenie się dziecka, opuszczenie domu przez dorosłe dziecko) lub nienormatywnym (np. choroba członka rodziny), z jakimi rodzina jest konfrontowana. Opisując rodzinę jako system interakcji i analizując przemiany zachodzące w tym

Dr BOGUSŁAWA LACHOWSKA – adiunkt Katedry Psychologii Wychowawczej i Rodziny w Instytucie Psychologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ R. D. P a r k e, *Development in the Family*, „Annual Review Psychology” 55(2004), s. 365-399.

² M. C o x, B. P a l e y, *Families as Systems*, „Annual Review Psychology” 48(1997), s. 243-67.

systemie jako całości, badacze koncentrują się na wymiarze spójności, elastyczności i komunikacji, zgadzając się co do tego, że pojęcia te mają zasadnicze znaczenie dla zrozumienia systemów rodzinnych. Na przestrzeni ostatnich 25 lat wiele rozważań teoretycznych i wiele badań naukowych nad rodziną prowadzonych w paradygmacie systemowym uwzględniało te pojęcia. Pojęcia te były różnie definiowane zarówno w aspekcie koncepcyjnym, jak i w aspekcie operacjonalizacji³ Jedną z propozycji rozumienia tych pojęć stanowi Model Kołowy Systemów Mażeńskich i Rodzinnych (the Circumplex Model of Marital and Family Systems) opracowany przez D. H. Olsona i współpracowników oraz stanowiący jego operacjonalizację kwestionariusz the Flexibility and Cohesion Evaluation Scales (FACES IV)⁴ Model ten i związane z nim narzędzia pomiaru były, jak do tej pory, zastosowane w ponad 1200 badań naukowych oraz szeroko wykorzystywane w praktyce klinicznej⁵ Od chwili opublikowania w 1979 r. model i skale były przez ich autora i jego współpracowników poddawane częstym rewizjom i prowadzono nad nimi intensywne prace⁶ Model Kołowy Systemów Mażeńckiego i Rodzinnego początkowo utworzono po to – jak podają jego Autorzy – aby wypełnić lukę, która zazwyczaj istnieje między badaniami, teorią i praktyką⁷ Model ten, jak podkreśla Olson i współpracownicy, pozwala na „diagnozę relacji” w obrębie pary mażeńskiej lub w rodzinie, dostarczając ich opisu w aspekcie trzech wymiarów: spójność, elastyczność i komunikacja⁸

Spójność (*cohesion*) w prezentowanym modelu odnosi się do emocjonalnych więzi istniejących między członkami rodziny. Odzwierciedla ona to, jak w rodzinie jest równoważone dążenie jej członków do „bycia razem” (dążenie do bliskości, wspólnotowości, zależności) z dążeniem do „bycia oddzielnie” (do zachowania odrębności, niezależności, autonomii). Olson i współpracow-

³ D. H. O l s o n, D. M. G o r a l l, J. T i e s e l, *FACES IV and the Circumplex Model: Validation study*; www.facesiv.com/secure (15.05.2008).

⁴ D. H. O l s o n, D. M. G o r a l l, *Circumplex Model of Marital and Family Systems*, [w:] *Normal Family Process*, Ed. F. Walsh, New York: Guildford 2003, s. 514-547; O l s o n, G o r a l l, T i e s e l, art. cyt.

⁵ E. K o u n e s k i, *Circumplex Model and FACES: Review of Literature*, www.faces.IV.com/secure (15.05.2008).

⁶ D. H. O l s o n, D. H. S p r e n k l e, C. S. R u s s e l l, *Circumplex Model of Marital and Family Systems: Cohesion and Adaptability Dimensions, Family Types, and Clinical Applications*, „*Family Process*” 18(1979), s. 3-28.

⁷ D. H. O l s o n, C. S. R u s s e l l, D. H. S p r e n k l e, *Circumplex Model: Systemic Assessment and Treatment of Families*, New York: Haworth Press 1989.

⁸ O l s o n, G o r a l l, art. cyt., s. 514-547.

nicy przyjmują następujące wskaźniki nasilenia spójności w systemie małżeńskim i rodzinnym: emocjonalne więzi między osobami, właściwości granic między podsystemami, koalicje, czas spędzany razem, wspólna przestrzeń, posiadanie wspólnych przyjaciół, wspólne podejmowanie decyzji, dzielenie zainteresowań i wspólne formy rekreacji⁹

Ze względu na nasilenie wyróżniają oni pięć poziomów spójności: 1. rodziny niezaangażowane, czyli rodziny bez więzi, w których występuje ekstremalnie niskie nasilenie więzi między członkami; 2. rodziny nieco związane, gdzie poziom spójności jest niski (do umiarkowanego); 3. rodziny związane, o umiarkowanym poziomie spójności; 4. rodziny silnie związane, w których spójność osiąga poziom od umiarkowanego do wysokiego; 5. rodziny splątane, inaczej – nadmiernie związane, które cechuje ekstremalnie wysoki poziom spójności¹⁰

Skrajne poziomy spójności (ekstremalnie niski i ekstremalnie wysoki), zdaniem Olsona i współpracowników, wskazują na trudności, jakich doświadcza rodzina w procesie równoważenia dążenia „do bycia razem” i dążenia do „bycia oddzielnie”. Trudności w równoważeniu tych różnych dążeń charakteryzują się zbyt dużą emocjonalną odrębnością, oddzieleniem członków rodziny od siebie (w przypadku rodzin niezaangażowanych) lub ich zbyt dużą wspólnotowością, zbyt intensywnym „byciem razem” (w przypadku rodzin splątanych). W rodzinach, w których poziom spójności jest ekstremalnie wysoki (systemy splątane), występuje zbyt duża bliskość emocjonalna wewnątrz rodziny, i zgodność jej członków, a zbyt mała niezależność. W relacji splątanej od jej uczestników wymagana jest lojalność. Członkowie rodziny są od siebie bardzo zależni i silnie na siebie nawzajem reagują (duża reaktywność). W tych rodzinach brak osobistej odrębności, prywatności lub dozwolona jest jedynie niewielka prywatna przestrzeń. Energia członków rodziny prawie wyłącznie skoncentrowana jest na wnętrzu rodziny: mają one niewielu, zaledwie kilku swoich odrębnych przyjaciół spoza rodziny i niewiele odrębnych (poza rodziną) zainteresowań i form aktywności. Na drugim krańcu wymiaru spójności znajdują się systemy o ekstremalnie niskim poziomie spójności, czyli rodziny niezaangażowane, pozbawione więzi. W takich rodzinach ich członkowie żyją swoim własnym życiem, w niewielkim stopniu związani są z rodziną i w ograniczonym stopniu angażują się w życie rodziny. Relacje

⁹ D. H. O l s o n, *Circumplex Model of Marital and Family Systems*, „Journal of Family Therapy” 22(2000), s. 144-167.

¹⁰ O l s o n, G o r a l l, art. cyt., s. 514-547.

pozbawione więzi często charakteryzuje ekstremalnie nasiloną emocjonalną odrębność: członkowie rodziny w niewielkim stopniu interesują się sobą nawzajem; ich funkcjonowanie cechuje duża niezależność i odrębność, dominują oddzielne zainteresowania, brak wspólnego spędzania czasu i wspólnego dzielenia przestrzeni. Członkowie rodziny unikają się i nie potrafią zwracać się do siebie nawzajem z prośbą o wsparcie i pomoc w rozwiązywaniu problemów. Pary małżeńskie i rodziny poszukujące porady lub terapii często znajdują się w jednym z tych krańców wymiaru spójności (splątanie, niezaangażowanie), będącym obszarem wskazującym na trudności w funkcjonowaniu rodziny¹¹

Trzy środkowe poziomy spójności natomiast – według autorów modelu – dotyczą rodzin, które cechuje równowaga między tendencją do „bycia razem” a tendencją do „bycia oddzielnie” Olson wskazuje, że rodziny, które cechuje zrównoważenie w wymiarze spójności, są w stanie zburzyć istniejący stan rzeczy, dokonując zmian zarówno w nasileniu odrębności (w stopniu niezależności, autonomii poszczególnych członków), jak i w intensywności „bycia razem” (we wspólnotowości, w stopniu bliskości między członkami rodziny), jeśli służy to poprawie funkcjonowania tych rodzin. Osoby w takiej rodzinie jednocześnie doświadczają zarówno niezależności od swojej rodziny, jak i związania z nią. Te trzy zrównoważone poziomy spójności odnoszą się – według autorów modelu – do następujących typów relacji: relacje nieco związane, relacje związane i relacje silnie związane. Relacje nieco związane (poziom 2 spójności) cechują się istnieniem pewnego emocjonalnego odseparowania między członkami rodziny, ale nie jest to oddzielenie tak ekstremalne, jak w systemie pozbawionym więzi. Chociaż czas spędzany oddzielnie, poza rodziną, jest dla członków rodziny ważniejszy niż czas spędzany z rodziną, to jednak jakiś czas jest spędzany razem, niektóre decyzje podejmowane są wspólnie a małżonkowie i członkowie rodziny udzielają sobie wsparcia. Członkowie rodziny z reguły mają oddzielne zainteresowania i odrębne formy rekreacji, jednakże nieliczne z nich są wspólne. Relację związaną (poziom 3) charakteryzuje równowaga między „byciem razem” a „byciem oddzielnie” Relacje, które cechuje silne związanie (poziom 4), to takie, w których jest duża bliskość emocjonalna między osobami i wymagana jest lojalność. W takich rodzinach kładzie się nacisk na wspólnotowość. Czas spędzany razem z rodziną jest ważniejszy niż czas spędzany oddzielnie. Obok

¹¹ O l s o n, art. cyt., s. 144-167.

swoich oddzielnych, osobistych przyjaciół członkowie rodziny mają również przyjaciół wspólnych dla pary czy rodziny. Zainteresowania są z reguły wspólne, z pewnymi aktywnościami realizowanymi oddzielnie¹²

Kolejny wymiar, który Olson i jego współpracownicy uwzględniają w swoim modelu, to elastyczność. Dotyczy ona jakości i sposobu zarządzania rodziną, jej zorganizowania, podziału ról, reguł relacji i negocjacji. Elastyczność – w rozumieniu zaproponowanym przez autorów modelu – mówi o tym, jak systemy równoważą dążenie do zmiany i dążenie do zachowania istniejącego stanu rzeczy. Za wskaźniki elastyczności rodziny przyjmują oni: sprawowanie kontroli w rodzinie, panującą w niej dyscyplinę, style negocjacji, podział ról, reguły rządzące relacjami¹³

W prezentowanym modelu wyodrębniono pięć poziomów elastyczności: 1. rodziny sztywne, czyli rodziny nieelastyczne, o ekstremalnie niskim poziomie elastyczności; 2. rodziny nieco elastyczne, o nasileniu elastyczności od niskiego do umiarkowanego; 3. rodziny elastyczne, mające umiarkowany poziom elastyczności; 4. rodziny bardzo elastyczne, czyli takie, w których nasilenie elastyczności osiąga wartości od umiarkowanych do wysokich; 5. rodziny chaotyczne, czyli nadmiernie elastyczne, o ekstremalnie wysokim poziomie elastyczności¹⁴

Jak to podkreślają autorzy modelu, elastyczność wskazuje na zakres zmian w sposobie zarządzania rodziną, w podziale rodzinnych ról i w regułach relacji oraz uwzględnia znaczenie potencjału, jaki ma system, w celu dokonania tych zmian¹⁵ Badacze zwracają uwagę na to, że zdolność do zmiany, gdy zmiana jest potrzebna, jest jedną z najważniejszych cech odróżniających pary i rodziny funkcjonalne od dysfunkcyjnych. W modelu Olsona i jego współpracowników, niezrównoważone pary i rodziny mają albo ekstremalnie dużo stabilności (sztywność), albo ekstremalnie dużo zmian (chaos). W rodzinach, w których relacje cechuje sztywność (poziom 1), jedna osoba kieruje, zarządza i jest bardzo kontrolująca. Występuje silna tendencja do ograniczania negocjacji i większość decyzji jest narzucana przez osobę rządzącą rodziną. Role pełnione przez poszczególne osoby są bardzo dokładnie określone, a reguły obowiązujące w rodzinie nie podlegają zmianie. Re-

¹² O l s o n, G o r a l l, art. cyt., s. 514-547.

¹³ D. M. G o r a l l, J. T i e s e l, D. H. O l s o n, *FACES IV: Development and Validation*; www.faces.IV.com/secure (15.04.2007).

¹⁴ O l s o n, G o r a l l, art. cyt., s. 514-547.

¹⁵ O l s o n, art. cyt., s. 144-167.

lację chaotyczną (poziom 5) natomiast cechuje kapryśny sposób zarządzania lub jego niedostatek, impulsywne podejmowanie nieprzemyślanych decyzji. Role poszczególnych osób nie są jasno określone i często przenoszone są z osoby na osobę¹⁶

Trzy środkowe poziomy elastyczności odnoszą się do równowagi między dążeniem rodziny do zmiany i dążeniem do stałości. Systemy małżeńskie i rodzinne o zrównoważonej elastyczności są w stanie zarówno utrzymać istniejący stan rzeczy (gdy jest taka konieczność), jak i dokonać zmiany, aby lepiej przystosować się do zmieniających się warunków w środowisku wewnętrznym rodziny lub w środowisku pozarodzinnym. W modelu Olsona i współpracowników systemy rodzinne o zrównoważonej elastyczności są: nieco elastyczne, elastyczne i bardzo elastyczne. Relacje nieco elastyczne (poziom 2), zdaniem autorów modelu, charakteryzuje zarządzanie demokratyczne, gdzie dopuszczane są pewne negocjacje, w których biorą udział również dzieci. Role poszczególnych osób są stabilne, chociaż dopuszczane jest pewne dzielenie się rolami. Reguły relacji są stałe, wyraźne i mocne, w niewielkim stopniu ulegają zmianom i są w rodzinie przestrzegane. Relację elastyczną (poziom 3) cechuje zarządzanie egalitarne wraz z demokratycznym sposobem podejmowania decyzji. Negocjacje są otwarte i aktywnie włączane są w nie dzieci. Role są dzielone (pełnione są wspólnie przez różnych członków rodziny), a zmiany w rolach są płynne, jeżeli pojawi się potrzeba tych zmian. Reguły funkcjonowania mogą być zmieniane i są stosowne do wieku dzieci. Relację bardzo elastyczną (poziom 4) charakteryzuje tendencja do częstych zmian w sposobie zarządzania i w odniesieniu do ról pełnionych przez członków rodziny. Reguły funkcjonowania są elastyczne i szybko dostosowują się, gdy pojawia się potrzeba zmiany¹⁷

Trzeci wymiar w Modelu Kołowym Olsona i współpracowników stanowi komunikacja. Definiowana jest ona przez autorów modelu jako „pozytywne umiejętności komunikowania się wykorzystywane w systemie utworzonym przez parę lub rodzinę” i rozumiana jako wymiar ułatwiający, który pomaga rodzinom w dokonaniu zmiany lub w utrzymaniu pożądanego poziomu spójności i elastyczności¹⁸ Umiejętności komunikacyjne uwzględnione w modelu obejmują: umiejętność słuchania (empatia, uważne słuchanie), umiejętność mówienia (wypowiadania się we własnym imieniu, niemówienie za innych),

¹⁶ O l s o n, G o r a l l, art. cyt., s. 514-547.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ O l s o n, G o r a l l, T i e s e l, art. cyt.

otwartość (dzielenie się emocjami związanymi ze sobą samym oraz z relacją), klarowność komunikatów, ciągłość wypowiedzi (kontynuowanie podjętego tematu), szacunek i zainteresowanie okazywane partnerowi. Ogromne znaczenie komunikacji w rodzinie jest powszechnie uznawane. Olson i współpracownicy, uwzględniając wymiar komunikacji w swoim modelu, odwołują się do stwierdzenia Watzlawicka, Beavina i Jacksona z 1967 r., definiujących rodzinę jako system, którego członkowie są w ciągłym procesie negocjowania lub definiowania natury ich wzajemnych relacji.

Autorzy Modelu Kołowego Systemów Małżeńskich i Rodzinnych sformułowali na jego bazie hipotezę, zgodnie z którą zrównoważone poziomy spójności i elastyczności najbardziej sprzyjają zdrowemu funkcjonowaniu rodziny, podczas gdy niezrównoważone poziomy spójności (niezaangażowanie i splątanie) i elastyczności (sztywność i chaos) wiążą się z problemami w funkcjonowaniu rodziny. Oznacza to, że spójność i elastyczność pozostają w związku krzywoliniowym ze wskaźnikami funkcjonowania rodziny. Między wymiarem komunikacji a wskaźnikami dobrego funkcjonowania rodziny istnieje natomiast związek pozytywny prostoliniowy (im lepsza komunikacja w rodzinie, tym więcej wskaźników zdrowia rodziny)¹⁹

PREZENTACJA KWESTIONARIUSZA FACES IV

Do pomiaru właściwości systemowych rodziny uwzględnionych w Modelu Kołowym Systemów Małżeńskich i Rodzinnych Olson i współpracownicy opracowali skale typu *self-report*. Najnowsza wersja skali opartej na tym modelu nosi nazwę: Flexibility and Cohesion Evaluation Scales (w skrócie: FACES IV)²⁰ Różni się ona od nazwy dotychczasowych wersji skali: Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scales (FACES I, FACES II, FACES III). Autorzy skali podkreślają, że zmiana dokonana w jej nazwie jest zasadnicza, ponieważ wskazuje na to, że dotychczas stosowane w modelu pojęcie adaptacyjności zostało odrzucone na rzecz pojęcia elastyczności. Najnowsza wersja skali, w porównaniu z dotychczasowymi, pozwala w pełni objąć całość kontinuum wymiarów spójności i elastyczności uwzględnionych w modelu. Wymiary spójności i elastyczności objęto w pełni dzięki wprowadzeniu itemów skierowanych oddzielnie do ekstremalnie niskich, pośred-

¹⁹ O l s o n, G o r a l l, art. cyt., s. 514-547.

²⁰ O l s o n, G o r a l l, T i e s e l, art. cyt.

nich i ekstremalnie wysokich obszarów na każdym z tych wymiarów. Kwestionariusz FACES IV zawiera siedem skal: dwie skale zrównoważenia – przeznaczone do pomiaru zrównoważonych obszarów z Modelu Kołowego (Zrównoważonej Spójności i Zrównoważonej Elastyczności), cztery skale odnoszące się do obszarów niezrównoważenia – opracowane w celu uchwycenia krańcowo niskich i krańcowo wysokich wyników w każdym z dwóch wymiarów: spójności (Niezaangażowanie i Splątanie) oraz elastyczności (Sztywność i Chaos). W skład kwestionariusza wchodzi ponadto skala Komunikacji rodzinnej. Każda z podskal zbudowana jest z siedmiu stwierdzeń, oprócz skali Komunikacji rodzinnej obejmującej 10 stwierdzeń. Cały kwestionariusz tworzą w sumie 52 stwierdzenia. Osoby badane udzielają odpowiedzi za pomocą 5-stopniowej skali, na której określają podobieństwo między sytuacjami opisanymi w stwierdzeniach a funkcjonowaniem ich rodziny. Wyższy wynik wskazuje na większą zgodność między opisem a życiem rodziny osoby badanej.

CHARAKTERYSTYKA PSYCHOMETRYCZNA POLSKIEJ ADAPTACJI KWESTIONARIUSZA FACES IV

Adaptacja tej skali na grunt polski przeprowadzona została przez zespół pod kierownictwem B. Lachowskiej w ramach prac Katedry Psychologii Wychowawczej i Rodziny w Instytucie Psychologii KUL. Autorka polskiej wersji skali uzyskała zgodę Autorów oryginalnej wersji narzędzia na przeprowadzenie jej adaptacji i zastosowanie skali w swoich badaniach. Tłumaczenia treści stwierdzeń dokonano zgodnie z zasadami sformułowanymi przez autorów metody.

W celu określenia walorów psychometrycznych polskiej wersji kwestionariusza przeprowadzono badania, którymi objęto 112 par małżeńskich z rodzin prawidłowo funkcjonujących (razem 224 osoby), mających na wychowaniu co najmniej jedno dziecko. Do grupy rodzin funkcjonujących prawidłowo włączono rodziny, które nie korzystały z pomocy psychologicznej, a ich członkowie nie zgłaszali trudności w funkcjonowaniu rodziny (przemoc, uzależnienia, częste konflikty, rozwód), co określono za pomocą kwestionariusza wypełnianego przez osoby badane. Średnia wieku w grupie mężczyzn (43,9 roku) była wyższa niż średnia wieku w grupie kobiet, ich żon (42,4 roku, $p = 0,058$). W badaniach zastosowano kwestionariusz FACES IV Olsona i współautorów, w polskiej wersji opracowanej przez Lachowską, kwestio-

nariusz FACES III Olsona i współautorów w opracowaniu Radochońskiego²¹ (kwestionariusza użyto za zgodą autora polskiej wersji tego testu), Skalę Satysfakcji Rodzinnej Olsona²², Skalę Komunikacji między Małżonkami – będącą dostosowaną do relacji między małżonkami wersją the Parent-Adolescent Communication Scale Barnes i Olsona²³ Kwestionariusz FACES III, stanowiący poprzednią wersję skali FACES IV, pozwala na pomiar nasilenia spójności i adaptacyjności systemu rodzinnego – wymiarów analogicznych do wymiaru spójności i elastyczności w skali FACES IV Ze względu na wykorzystanie różnych twierdzeń w każdej ze skal możliwe jest zastosowanie skali FACES III do analizy trafności skali FACES IV Skala Satysfakcji Rodzinnej Olsona pozwala na określenie stopnia satysfakcji badanych osób z funkcjonowania ich rodziny. Skala komunikacji między małżonkami składa się z dwóch podskal: odnoszącej się do pozytywnych aspektów komunikacji (empatia, umiejętność słuchania, komentarze wspierające) oraz do aspektów negatywnych (przekazy niespójne, dyskwalifikujące, podwójnie wiążące, brak empatii, krytycyzm). Skala ta pozwala na uzyskanie liczbowego wskaźnika nasilenia pozytywnych i negatywnych aspektów w komunikacji między małżonkami. Za pomocą kwestionariusza FACES IV przebadano również grupę 44 osób z rodzin dysfunkcyjnych. Stanowili ją członkowie rodzin, które zgłosiły się do poradni psychologicznej, poszukując tam profesjonalnej pomocy w związku z trudnościami, jakie pojawiły się w funkcjonowaniu ich rodziny.

SPOSOBY OCENY TRAFNOŚCI I RZETELNOŚCI KWESTIONARIUSZA

Trafność omawianego kwestionariusza, czyli „dokładność, z jaką test mierzy to, do pomiaru czego został skonstruowany” (Brzeziński, Hornowska, 2000, s. 408), oszacowano, analizując:

1. Trafność czynnikową testu, którą określono za pomocą eksploracyjnej analizy czynnikowej pozwalającej stwierdzić, czy odtworzony zostaje kon-

²¹ M. R a d o c h o Ń s k i, *Psychoterapia rodzinna w ujęciu systemowym*, Rzeszów: Wydawnictwo WSP w Rzeszowie 1984.

²² D. H. O l s o n, *Family Satisfaction Scale*, Minneapolis, MN: Life Innovations 1995.

²³ H. B a r n e s, D. H. O l s o n, *Parent-Adolescent Communication Scale*, [w:] *Family Inventories*, Ed. D. H. Olson, H. I. McCubbin, H. Barnes, A. Larsen, M. Muxen, M. Wilson, St. Paul, MN: Family Social Science University of Minnesota 1986.

strukt teoretyczny leżący u podłoża skali. W przypadku omawianego kwestionariusza należy oczekiwać wyodrębnienia w wymiarze spójności trzech czynników (zrównoważonej spójności, niezaangażowania i splątania), w wymiarze elastyczności – także trzech czynników (zrównoważonej elastyczności, sztywności i chaosu), zaś wymiar komunikacji, zgodnie z oczekiwaniami, powinien tworzyć jeden zwarty czynnik.

2. Trafność diagnostyczną testu scharakteryzowano, porównując ze sobą wyniki uzyskane przez członków rodzin dysfunkcyjnych oraz rodzin, w których funkcjonowaniu nie stwierdzono zaburzeń.

3. Trafność kryterialną (zbieżną i różnicową) określono, analizując wyniki w każdej z podskal pod kątem zbieżności (aspekt zbieżny trafności) z wynikami w innych podskalach i z wynikami uzyskanymi w wyniku zastosowania innych testów przeznaczonych do pomiaru tej samej cechy oraz pod kątem braku zbieżności (aspekt różnicowy trafności) z podobnymi miarami testowymi przeznaczonymi do oceny innych cech (Brzeziński, Hornowska 2000, s. 408-409).

Rzetelność testu oszacowano, analizując właściwości statystyczne pozycji testowych metodą Alfa Cronbacha. Wskaźnik ten jest tym większy, im bardziej jednorodna jest próba pozycji tworzących daną skalę²⁴

WYNIKI BADAŃ I ANALIZ

Przeprowadzona eksploracyjna analiza czynnikowa (oddzielnie dla wymiaru spójności, elastyczności, komunikacji) pozwoliła na odtworzenie struktury czynnikowej stanowiącej podstawę teoretyczną kwestionariusza (tab. 1).

W odniesieniu do wymiarów spójności i elastyczności wyodrębniono, zgodnie z oczekiwaniami, po trzy czynniki. Itemy wchodzące w skład danego czynnika uzyskały zadowalające wysycenie danym czynnikiem. Wartość ładunków czynnikowych w obrębie danej podskali waha się w granicach od 0,494 do 0,793 (co stanowi wartości w pełni satysfakcjonujące). Wyjątek stanowią jedynie dwa pytania (pytanie 12 i 18) wchodzące w skład podskali

²⁴ J. B r z e z i ń s k i, E. H o r n o w s k a, *Podstawowe metody badawcze – teoria i praktyka stosowania*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, red. J. Strelau, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2000, t. 1, s. 389-436.

Tab. 1. Wyniki eksploracyjnej analizy czynnikowej pozycji w kwestionariuszu FACES IV (dla wymiaru spójności: KMO = 0,845, Test sferyczności Bartletta = 1430,396, istotność = 0,000; dla wymiaru elastyczności: KMO = 0,766, Test sferyczności Bartletta = 1441,27, istotność = 0,000)

Numer pytania	Wymiar spójności			Numer pytania	Wymiar elastyczności		
	Spójność zrównoważona	Niezaangażowanie	Splątanie		Elastyczność zrównoważona	Sztywność	Chaos
25	0,775			20	0,793		
7	0,764			8	0,754		
31	0,721			32	0,712		
13	0,662	-0,300		38	0,710		
19	0,647			14	0,617		
1	0,624			2	0,593		
37	0,608			18	-0,420		0,360
15		0,778		11		0,688	
3		0,697		5		0,646	
33		0,621	0,408	29		0,591	
27	-0,342	0,616	0,307	35	0,425	0,579	
9	-0,318	0,589		23	-0,387	0,549	
21		0,582	0,437	17	0,379	0,522	
34			0,777	41		0,501	
40			0,716	42			0,744
22			0,618	30			0,719
16		0,384	0,540	36			0,702
10		0,474	0,494	24			0,669
				6	-0,409		0,447
				12		0,335	0,361
procent wariacji wyjaśniony przez czynnik	20,68	17,98	14,71		20,31	13,78	13,30
Alfa Cronbacha	0,830	0,820	0,715		0,822	0,689	0,730

Metoda wyodrębniania czynników: Głównych składowych; metoda rotacji: Varimax. W tabeli przedstawiono ładunki o wartości bezwzględnej równej i większej od 0,300; pismem półgrubym zaznaczono ładunki czynnikowe stwierdzeń wchodzące w skład danego czynnika.

Chaosu, które osiągnęły ładunki czynnikowe o wartości 0,361 i 0,360 (odpowiednio). Zostały one jednak włączone do podskali ze względu na ich właściwości statystyczne w obrębie podskali mierzone za pomocą metody Alfa Cronbacha. W wyniku przeprowadzonych analiz usunięto z pierwotnej wersji kwestionariusza itemy 26, 39, 28 i 4, które nie uzyskały zadowalającego wysycenia którymś z czynników (dla przejrzystości prezentowanych wyników nie uwzględniono tych pozycji w tab. 1). Usunięcie tych pozycji powoduje, że ogólna liczba itemów w polskiej wersji omawianego kwestionariusza w toku dalszych analiz będzie mniejsza niż w wersji oryginalnej. Analiza czynnikowa Skali Komunikacji w Rodzinie wskazała na jej dużą jednorodność: wyodrębniono tylko jedną składową, pozwalającą na wyjaśnienie 60,98% wariacji wyniku (miara KMO dla tej skali jest bardzo duża i wynosi 0,944). Wyniki eksploracyjnej analizy czynnikowej pozwoliły wprowadzić na odtworzenie struktury teoretycznej leżącej u podłoża skali, jednakże należy pamiętać o ograniczeniach tych analiz, wynikających ze stosunkowo małej liczebności grupy, których wyniki uwzględniono, oraz ze specyfiki tej grupy, którą stanowią jedynie małżonkowie mający na wychowaniu małe dzieci. Autorzy kwestionariusza konstruowali go, opierając się na wynikach znacznie liczniejszej i znacznie bardziej zróżnicowanej grupy osób (dzieci w różnym wieku, rodziców na różnym etapie w cyklu życia rodziny).

Analiza wyników uzyskanych przez członków rodzin funkcjonujących prawidłowo i rodzin dysfunkcyjnych wskazuje, że wyniki te różnią się istotnie statystycznie, a stwierdzone różnice są zgodne z oczekiwaniami (tab. 2).

Zgodnie z hipotezą sformułowaną w ramach Modelu Kołowego, ze zdrowiem rodziny wiążą się wysokie wyniki w skali Zrównoważonej Spójności i Zrównoważonej Elastyczności i niskie wyniki w skalach wskazujących na problemy w funkcjonowaniu (odnoszących się do obszarów niezrównoważenia: Sztywność, Chaos, Niezaangażowanie, Splątanie). Uzyskane dane potwierdzają tę hipotezę: członkowie rodzin prawidłowo funkcjonujących uzyskują istotnie wyższe wyniki w skalach zrównoważenia (Zrównoważonej Spójności i Zrównoważonej Elastyczności), wskazujących na mocne strony rodziny i jej zasoby w radzeniu sobie z wyzwaniami dnia codziennego, natomiast wyniki istotnie niższe w skalach niezrównoważenia (w skalach Niezaangażowania, Sztywności i Chaosu), odzwierciedlających trudności i problemy w funkcjonowaniu rodziny. Wyjątek stanowią wyniki w skali Splątania, których nasilenie w obu grupach jest takie samo. Może być to wyrazem różnic kulturowych dotyczących standardów życia rodzinnego w Polsce (dla której typowa jest kultura kolektywistyczna) oraz w Stanach

Tab. 2. Porównanie wyników uzyskanych w skali FACES IV przez członków rodzin funkcjonalnych i dysfunkcyjnych

Nazwa skali	Rodziny funkcjonalne		Rodziny dysfunkcjonalne		Wartość testu t (dla prób niezależnych)	Istotność różnicy między średnimi (dwustronna)
	średnia	odchylenie standardowe	średnia	odchylenie standardowe		
Zrównoważona Spójność	27,69	4,75	23,43	5,69	5,237	0,001
Zrównoważona Elastyczność	24,17	5,08	21,32	5,17	3,386	0,001
Niezaangażowanie	13,07	5,17	17,43	4,92	-5,138	0,001
Splątanie	16,85	4,81	17,82	4,69	0,221	n.i.
Sztuywność	17,73	4,48	19,77	4,39	-2,764	0,006
Chaos	15,22	4,88	17,64	5,23	-2,965	0,003
Komunikacja w rodzinie	38,15	7,67	32,84	8,10	4,150	0,001
Satysfakcja rodzinna	34,93	6,27	28,66	9,69	4,123	0,001

W analizach statystycznych uwzględniono test Levene'a jednorodności wariancji

Zjednoczonych, gdzie zastosowany kwestionariusz został opracowany (kultura indywidualistyczna). W naszej kulturze w odniesieniu do rodziny najprawdopodobniej pożądana, oczekiwana i aprobowana jest większa zażyłość między członkami rodziny, większa wspólnotowość i lojalność wobec własnej rodziny. Wobec braku polskich norm analizy statystyczne prowadzone są na wynikach surowych; opracowanie norm być może pozwoliłoby lepiej zrozumieć ten brak różnicy. W rodzinach dysfunkcyjnych istotnie niższe są ponadto wskaźniki umiejętności komunikacyjnych rodziny oraz poziom satysfakcji rodzinnej.

Tab. 3. Porównanie wyników w skali FACES IV stanowiących opis rodziny realnej („jaka jest”) i idealnej („jaką chciałbyś, aby była”)

Nazwa skali	Rodzina realna		Rodzina idealna		Wartość testu t (dla prób zależnych)	Istotność różnicy między średnimi (dwustronna)
	średnia	odchylenie standardowe	średnia	odchylenie standardowe		
Zrównoważona Spójność	27,69	4,77	29,61	3,73	-6,560	0,001
Zrównoważona Elastyczność	24,18	5,09	27,29	4,28	-9,558	0,001
Niezaangażowanie	13,08	5,19	12,32	4,78	2,282	0,023
Splątanie	16,85	4,81	16,91	4,54	-0,189	n.i.
Sztywność	17,79	4,44	17,92	4,61	-0,375	n.i.
Chaos	15,28	4,87	14,21	4,41	3,115	0,002
Komunikacja w rodzinie	20,35	19,85	23,09	22,14	-8,359	0,001

Porównanie charakterystyk rodziny realnej z charakterystykami rodziny – w ocenie badanych – idealnej potwierdza istnienie różnic zgodnych z oczekiwaniami. Badani, podając, jakich zmian oczekiwaliby w swoich rodzinach, i określając, jak chcieliby, aby rodzina ta funkcjonowała, wskazują na oczekiwania poprawy w relacjach między członkami rodziny, co wyraża się w istotnie wyższych wynikach w skalach Zrównoważonej Spójności i Zrównoważonej Elastyczności (mówiących o zdrowiu rodziny) oraz w istotnie niższych wynikach w skalach nie zrównoważenia: Niezaangażowania i Chaosu (wskazujących na obszary problemowe w funkcjonowaniu rodziny). Badani będący członkami rodzin niezaburzonych nie pragną zmian w odniesieniu do wymiaru Splątania i Sztywności, co jest niezgodne z oczekiwaniami wynikającymi z założeń teoretycznych leżących u podłoża testu. Być może ponownie stanowi to odzwierciedlenie odmienności kontekstów kulturowych: przywiązywanie dużego znaczenia do relacji z osobami bliskimi, do zażyłych relacji rodzinnych oraz kultywowanie rodzinnych tradycji, co odzwierciedlałyby wyniki w skali Splątania i Sztywności.

Tab. 4. Korelacje w obrębie wyników w podskalach FACES IV oraz między wynikami w podskalach FACES IV a wynikami w innych testach (wartości współczynników r Pearsona oraz ich istotność)

Nazwa skali	A	B	C	D	E	F	G
A. Zrównoważona Spójność	1						
B. Zrównoważona Elastyczność	0,73 0,001	1					
C. Niezaangażowanie	-0,49 0,001	-0,46 0,001	1				
D. Splątanie	n.i.	n.i.	0,51 0,001	1			
E. Sztywność	n.i.	n.i.	0,36 0,001	0,49 0,001	1		
F. Chaos	-0,31 0,001	-0,18 0,009	0,59 0,001	0,48 0,001	0,31 0,001	1	
G. Komunikacja w rodzinie (FACES IV)	0,82 0,001	0,73 0,001	-0,53 0,001	n.i.	n.i.	-0,31 0,001	1
H. Komunikacja pozytywna z małżonkiem	0,59 0,001	0,43 0,001	-0,41 0,001	n.i.	n.i.	-0,25 0,001	0,67 0,001
I. Komunikacja negatywna z małżonkiem	-0,46 0,001	-0,41 0,001	0,53 0,001	0,23 0,001	0,18 0,01	0,29 0,001	-0,51 0,001
K. Spójność (FACES III)	0,63 0,001	0,45 0,001	-0,40 0,001	n.i.	n.i.	-0,32 0,001	0,63 0,001
L. Adaptacyjność (FACES III)	0,21 0,03	0,42 0,001	-0,24 0,01	n.i.	n.i.	n.i.	0,19 0,048
M. Satysfakcja Rodzinna	0,72 0,001	0,64 0,001	-0,42 0,001	n.i.	n.i.	-0,24 0,001	0,98 0,001

Analiza korelacji uzyskanych między wynikami w poszczególnych podskalach FACES IV oraz między wynikami tych podskal a wynikami innych testów pozwala na potwierdzenie trafności kryterialnej (zarówno zbieżnej, jak i różnicowej) prezentowanego testu.

Zgodnie z oczekiwaniami, w obrębie podskal składających się na FACES IV skale mówiące o pozytywnych aspektach funkcjonowania rodziny (Zrównoważona Spójność, Zrównoważona Elastyczność i Komunikacja rodzinna) pozostają ze sobą w silnym związku pozytywnym (współczynnik r Pearsona przyjmuje wartości 0,73 i 0,82), co jest zgodne z hipotezą wynikającą z Modelu Kołowego, iż rodziny prawidłowo funkcjonujące cechuje jednocześ-

nie duże nasilenie wskaźników mówiących o zrównoważonej spójności, zrównoważonej elastyczności i dobrej komunikacji. Podskale te natomiast pozostają w negatywnym związku ze skalami odnoszącymi się do obszarów niezrównoważenia (Niezaangażowanie i Chaos). Podskale dotyczące obszarów zrównoważenia pozostają również w pozytywnym związku z wynikami w innych testach, badających podobne aspekty rzeczywistości (uznanych za wskaźniki dobrego funkcjonowania rodziny). Należą do nich: pozytywna komunikacja z małżonkiem, Spójność i Adaptacyjność – badane za pomocą poprzedniej wersji kwestionariusza FACES (FACES III), Satysfakcja rodzinna. Skale dotyczące obszarów zrównoważenia pozostają natomiast w negatywnym związku z wynikami testów mówiących o zaburzeniach w funkcjonowaniu rodziny (komunikacja negatywna z małżonkiem). Pomimo bardzo silnej zależności pozytywnej między wynikami w skali Zrównoważonej Spójności i Elastyczności (co poddawałoby w wątpliwość zasadność wyodrębnienia tych dwóch skal), związki tych skal z wynikami w pozostałych podskalach FACES IV (Chaos) i z wynikami w skalach FACES III (spójność i adaptacyjność) mają wprawdzie ten sam kierunek, ale różnią się siłą związku, co przemawia za ujmowaniem ich jako odrębnych wskaźników tej samej rzeczywistości (funkcjonalnej rodziny). Związki Chaosu i Spójności (FACES III) są silniejsze ze skalą Zrównoważonej Spójności niż ze skalą Zrównoważonej Elastyczności. Z kolei skala Adaptacyjności (FACES III) pozostaje w silniejszym związku ze skalą Zrównoważonej Elastyczności niż ze skalą Zrównoważonej Spójności. Wszystkie podskale FACES IV odnoszące się do obszaru niezrównoważenia pozostają ze sobą w pozytywnym związku (wartości wskaźnika r Pearsona wahają się w granicach od 0,31 do 0,59), co potwierdza, że wszystkie one są wskaźnikami zaburzeń i trudności w funkcjonowaniu rodziny. Skale te pozostają również w pozytywnym związku z wynikami w skali Komunikacji negatywnej między małżonkami (trafność zbieżna), przy czym związki te różnią się między sobą intensywnością (trafność różnicowa) – nasilenie wskaźników trudności w komunikacji między małżonkami pozostaje w wyraźniejszym związku z wynikami w skali Niezaangażowania niż z wynikami w pozostałych skalach. Skale Niezaangażowania i Chaosu są w negatywnym związku z wynikami innych testów mówiących o dobrym funkcjonowaniu rodziny (trafność różnicowa): Komunikacja rodzinna, Komunikacja pozytywna między małżonkami, Spójność (FACES III), Adaptacyjność (FACES III), Satysfakcja rodzinna. Skale Splątania i Sztywności nie wykazują żadnego związku z tymi skalami, co wskazuje, że chociaż – tak jak skale Niezaangażowania i Chaosu – odnoszą się do obszarów nie-

zrównoważenia w rodzinie, to jednak są wskaźnikami innego rodzaju trudności i problemów w funkcjonowaniu (trafność różnicowa).

Ocena rzetelności skal wchodzących w skład FACES IV przeprowadzona metodą Alfa Cronbacha wskazuje na satysfakcjonującą jednorodność próby pozycji tworzących daną skalę. Wartości wskaźnika Alfa Cronbacha dla skal odnoszących się do obszarów zrównoważonych i niezrównoważonych przedstawione zostały w tab. 1. Uzyskują one wartości wyższe niż 0,700, co uznawane jest za wskaźnik w pełni zadowalający. Wartość tego wskaźnika dla skali Sztywności jest nieznacznie niższa (0,689), jednakże możliwe jest zaakceptowanie tej wartości ze względu na satysfakcjonujące wysycenie pozycji tworzących tę skalę ładunkami czynnikowymi (powyżej 0,501). Wartość wskaźnika dla skali Komunikacji rodzinnej jest bardzo duża i wynosi 0,933.

*

Przedstawiona najnowsza wersja Modelu Kołowego Systemów Małżeńskich i Rodziny FACES IV autorstwa D. H. Olsona i współautorów do tej pory nie była prezentowana na gruncie polskim. Stanowi ona kolejną już próbę opracowania koncepcji teoretycznej, dzięki której możliwe będzie lepsze poznanie i zrozumienie funkcjonowania rodziny oraz planowanie oddziaływań terapeutycznych i monitorowanie ich efektów. Zaprezentowane narzędzie badawcze, stanowiące polską adaptację kwestionariusza opracowanego na bazie tego modelu, ma zadowalające właściwości psychometryczne. Konieczne jest jednak prowadzenie dalszych badań nad kwestionariuszem: nad treścią pozycji usuniętych z kwestionariusza, badań z udziałem innych grup osób (np. dorastające dzieci, rodzice w fazie pustego gniazda, małżonkowie bez dzieci). Przedstawiona skala FACES IV wydaje się ciekawym i wartościowym narzędziem badania rodziny, zwłaszcza wobec niewielkiej na gruncie polskim liczby narzędzi pomiaru wymiarów systemowych rodziny oraz ze względu na specyfikę pomiaru, jaki jest możliwy dzięki tej metodzie: dokładna charakterystyka zasobów, mocnych stron rodziny (obszary zrównoważenia) i problemów w jej funkcjonowaniu (obszary niezrównoważenia).

BIBLIOGRAFIA

- B a r n e s H., O l s o n D. H.: Parent – Adolescent Communication Scale, [w:] Family Inventories, Ed. D. H. Olson, H. I. McCubbin, H. Barnes, A. Larsen, M. Muxen, M. Wilson, St. Paul, MN: Family Social Science University of Minnesota 1986.
- B r z e z i ń s k i J., H o r n o w s k a E.: Podstawowe metody badawcze – teoria i praktyka stosowania, [w:] Psychologia. Podręcznik akademicki, red. J. Strelau, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2000, t. 1, s. 389-436.
- C o x M., P a l e y B.: Families as Systems, „Annual Review Psychology” 48(1997), s. 243-67.
- G o r a l l D. M., T i e s e l J., O l s o n D. H.: FACES IV: Development and Validation; www.faces.IV.com/secure (15.04.2007).
- K o u n e s k i E.: Circumplex Model and FACES: Review of Literature; www.facesiv.com/secure (15.05.2008).
- O l s o n D. H.: Circumplex Model of Marital and Family Systems, „Journal of Family Therapy” 22(2000), s. 144-167.
- O l s o n D. H.: Family Satisfaction Scale, Minneapolis, MN: Life Innovations 1995.
- O l s o n D. H., G o r a l l D. M.: Circumplex Model of Marital and Family Systems, [w:] Normal Family Process, Ed. F. Walsh, New York: Guildford 2003, s. 514-547.
- O l s o n D. H., G o r a l l D. M., T i e s e l J.: FACES IV and the Circumplex Model: Validation Study; www.facesiv.com/secure (15.05.2008).
- O l s o n D. H., R u s s e l l C. S., S p r e n k l e D. H.: Circumplex Model: Systemic Assessment and Treatment of Families, New York: Haworth Press 1989.
- O l s o n D. H., S p r e n k l e D. H., R u s s e l l C.: Circumplex Model of Marital and Family Systems: Cohesion and Adaptability Dimensions, Family Types, and Clinical Applications, „Family Process” 18(1979), s. 3-28.
- P a r k e R. D.: Development in the Family, „Annual Review Psychology” 5(2004), s. 365-399.
- R a d o c h o ń s k i M.: Psychoterapia rodzinna w ujęciu systemowym, Rzeszów: Wydawnictwo WSP w Rzeszowie 1984.

THE CIRCUMPLEX MODEL
OF MARITAL AND FAMILY SYSTEMS
COMPILED BY D. H. OLSON AND HIS CO-WORKERS
AND THE TOOLS FOR MEASURING IT

S u m m a r y

The aim of the present paper is to present The Circumplex Model of Marital and Family Systems compiled by D. H. Olson and his co-workers that is his operationalization of the scale The Flexibility and Cohesion Evaluation Scales (FACES IV). The model allows to characterize relations within a married couple and within a family in the aspect of three dimensions: cohesion, flexibility, communication. Cohesion refers to emotional bonds between the members of the family, and flexibility to managing the family, its organization, division of roles, rules of relations and negotiations. Communication is a dimension that makes it easier for the family to maintain or to change the desirable level of cohesion and flexibility. With the help of the Polish language version of the FACES IV scale a research was conducted that included 224 parents from families in whose functioning no disturbances were found, and 44 parents coming from dysfunctional families. The obtained data point that the FACES IV scale may constitute a valuable tool for measuring the family viewed as a social system and it is important to continue validating work on it.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Model Kołowy Systemów Małżeńskiego i Rodzinnego, relacje w rodzinie, spójność, elastyczność, komunikacja w rodzinie, Skala Elastyczności i Spójności (FACES IV).

Key words: The Circumplex Model of Marital and Family Systems, family relations, cohesion, flexibility, family communication, The Flexibility and Cohesion Evaluation Scales (FACES IV).